

■ Seadet Şixiyeva

Seyid İmadəddin Nəsiminin tarixi, ədəbi və təsəvvüfi şəxsiyyəti haqqında məlumatları təkcə orta çağın çeşidli qaynaqlarından (tezkiyə, risalə, tarix kitabları və s.) almırıq, şairin öz ça-ğın-dan etibarən poetik düşüncə sahiblərinin də onun barəsində söylədikləri maraqlı informativ yükə malikdir. Doğrudur, həmin çoxsaylı poetik nümunələrin toplanaraq dəyərləndirilməsi, əsa-sən, eyni motivlərə müraciəti və məlumatların mənqəbəvi xarakterliliyini üzə çıxardı. Bununla belə, şairin şəxsiyyəti, düşüncəsi, edamı ilə bağlı xatırlatmalar, hətta ölümdən sonrakı həyatına aid yoxsullar ona olan sevginin miqyas və hüdudunun olduqca genişliyinin inkar olunmaz göstəriciləridir.

Orta əsrlər bədii qaynaqlarında Nəsiminin xatırlanması və çeşidli baxış bucaqlarından təqdiminə çox rast gəli-

Bu bənddə “pir” deyilərkən sadəcə konkret bir təriqətin mürsidi deyil, ərənlərin və həqiqət yolunun yolçularının başçısı anlamı nəzərdə tutulur. Ələviliklə bağlı görüşlərin poetik ifadəsi olan bu mısralarında şair özünün də sələfi Nəsimi kimi hz. Əli eşqinin şəhidi olduğunu dilə gətirir. [“Şah” istiarəsi ilə hz. Əlinin “Şahi-mərdan” epiteti nəzərdə tutulur].

Ələvi-bəktəşi ədəbiyyatı nümayəndələrindən Qoyunoğlu (XVII) isə Nəsiminin təsəvvüfi görüşlərindən istifadə ilə edam zamanı onun ruhunun cismi tərk etmə şeklini Haqq aşiqi olması ilə əlaqələndirir:

*Qoyunoğlu, Qurana bax,
Mənsur ipin boyuna tax,
Nəsimi oldu haqla haq,
Yüzdikləri derisidir.*

Qeyd etməliyə ki, bu poetik parçada Nəsimi şeirində dö-nə-dö-nə bədii-fəlsəfi inikasını tapan ruhi-cüzün ruhi-külle qovuşması ideyası onun özü ilə bağlı ifadə edilmişdir: “Nəsimi oldu haqla haq”. Həmçinin Nəsimi ilə “həq”in (“haq”) əlaqələndirilməsi mütəfəkkir şairin işlək ifadələrindən olan “ənəl-həq”lə də assosiasiya yaradır. Azərbaycan xətaişünaslığında yanlış olaraq, Xətəinin adı ilə bağlanan və müstəqil dördlük kimi təqdim olunan bu mısralar əslində Qoyunoğlunun gəraylı qəlibində yazdığı ilahinin möhürbəndidir.

XVI-XVIII əsrlərdə Nəsimidən bəhs

Bədrəddinin öz dilindən özünə fitva verilməsi əhvalatının təsiri olmuşdur.

Təkcə təriqət şeirində deyil, şairnamə və aşiqnamələrdə də Nəsiminin adı yad olunur. Bir neçə şeirində Nəsimini yad edən Aşiq Ömər (XVII) şairnaməsində Nəsimi “sultan” və “sərdar” adlanır:

*Sultan Nəsimidir cümləyə sərdar,
Əsrari-eşqi ol eylədi izhar,
Dərisin yüzdülər etmədi inkar,
Canana irincə tərk etdi canı.*

Məhəmməd Sübhinin (XIX) Nəsiminin türbəsində yazılmış aşağıdakı beytləri də yaxın məzmunludur:

*Üzüldün dönmədin mərdanəlikdən,
Xudaya böylədir hübbi-səməmi,
Kəşafətdən çıxıb oldun, behəqqə,
Gülüstani-ilahinin nəsimi.*

“Gülüstani-ilahi” məcazi “nəim” (cənnət) anlamında istifadə olunmuşdur. Nəticədə yenə də şairin təxəllüsü dolayısıyla mürsidinin təxəllüsü ilə əlaqələndirilə bilər... Bir çox beytlərdə müşahidə olunan hal - şairin özü ilə bağlı söylədiklərindən mənqəbəvi şəxsiyyətinin, daha doğrusu, ölümsüzlüyü və don dəyişməsinin ifadəsində faydalanılma burada da özünü göstərir.

XVI əsr hürufilik ədəbiyyatının nümayəndələrindən biri olan Mühiti Həllac Mənsuru Nəsiminin keçmiş, özünü isə onun gələcəyi olaraq təsvir edir və bu qavrayış tərzini təkyə ədəbiyyatında xü-

Nəsiminin dərisinin soyulması onunla bağlı metaforik bir epitetin də yaranıb ənənəviləşməsinə səbəb oldu: uryan. Bir sıra şairin Baba Tahiri-Üryan kimi Nəsimini də “uryan” epiteti ilə yad etməsi həm onun edam zamanı dərisinin soyulması kimi müdhiş prosesə, həm də şairin qələndəriliklə əlaqəsinə işarə kimi başa düşülür. Kabul İbrahim Əfəndidən bir nümunəyə nəzər sala-
q:

*İstər isən bulmağa vəsl-i-həbib-i can ilə,
Sər verür, sir saqınursan sineyi-suzan ilə,
Dönmə qövlündən Nəsimivə tən-i-uryan ilə,
Çünki sirri-eşqi faş etdün dili-nalan ilə
Canı tərk eyle, yüri, Mənsur və dik darını.*

Divan şairlərindən Mühiddin Bur-səvi (XVI) və Asəf (XVIII) də Nəsimini “uryan” epiteti ilə yad edirlər.

Orta çağ mətnlərini izlədikcə Nəsiminin təkcə hürufi kimi deyil, həm də bir qələndəri dərvişi olaraq təsəvvürlərdə yaşaması qənaəti hasil olur. Bu düşüncələr isə elə şairin özünün özü haqqında yaratdığı təsəvvürlərin ədəbi interpretasiyalarıdır. Bir nümunəni xatırlatmaqla kifayətlənirik: “Mən həm qələndərsurətəm, fərdəm, müccərd, təcridəm // Oldum fəqirü həm gəda, həm mülkə sultan gəlmişəm”.

Orta çağ şeirində Nəsimi qardaşı Şah Xəndan, sələflərindən Şibli, Cüneyd, Ədhəm, Bəhlul, Əttar, Mövlana (Monlayi-Rumi), Yunus, Tapdıq, davamçılarından Xətai (Sultan Xətai), Pir Sultan Abdal, Qul Himmət, Misali, Niya-zı Misri, şairlərdən Firdovsi, Hafiz, Füzuli, Gövhəri, Nəbati, Nəqşi, aşiqlərdən Məcnun, Kərəm, Fərhad, Əmrah ilə yanaşı yad olunur. [Bu suflərdən Şibli, Cüneyd, Mənsur, Ədhəm, Əttar və Mövlana Nəsiminin özü də yad edir].

Göründüyü kimi, hürufi şair daha çox təsəvvüf əhli ilə müqayisə edilir. Bu şəxslər içərisində Nəsiminin ən çox müqayisə olunduğu sufi isə onun özünə ideal bildiyi Həllac Mənsurdur. Daha sonra divan şeirində Nəsimi ilə əlaqələndirilən ad-ifadələrdən biri də qardaşı Şah Xəndanın adıdır. Onun həm “Julidə(mu)” epiteti, həm də Xəndan adının Nəsimi ilə əlaqəli istifadəsi diqqətimizi çəkdi. Bəzi şairlərin (Xəlili (XV), Baqi (XVI), Səhəbi (XVI), Sevdəyi (XVI), Yəqini (XVI), Piri (XVII), Nədim (XVIII), Seyid Nigari (XIX), Hadi (?)) Nəsimi və kiçik qardaşı Şah Xəndanın təxəllüsərinə eyni bir beytdə müraciəti və hər iki sufi şairlə əlaqəli assosiasiyalar üzərində xəyali lövhələr yaratması maraq doğurur.

Nəsiminin adının xatırlandığı mətnlərdə məcazlaşma və epitetlərin aliliyi (sultan, sərvər, sərdar, vəli, sirdar, şah, qurban) də diqqəti cəlb edir. Bənzər epitetlərin bir qismini (“əmir”, “sultan”, “məlik”, “padişah”), tanınmış tədqiqatçı Turqut Qarabəyin (Turgut Karabey) qeyd etdiyi kimi, Nəsimi də şeirlərində özü ilə əlaqədar işlətməmişdir.

Fars dilində qələmə alınmış ismaili qaynaqlarından “Üsuli-ədəb” əsərində Nəsiminin “Şah Nəsimi” deyə yad olunması diqqətimizi çəkdi:

...در هر چه نظر افتادند بحر زبیا و زشت نبودند چنانچه شاه نسیمی دارد، بیست تا بر سی و سه خطرخت بی بردام
ش جیبت چنان که می بینم مهر روی خاست.

(Hər nəyə nəzər salsalar, gözəllik və çirkinlikdən başqa bir şey görmürlər, Şah Nəsimidə olduğu kimi. Beyt:

*Sənin üzünü otuz üç xəttinin sirrini anladığıda
Gördüyüm qədərə altı cəhət tamamilə Allahın surətidir).*

Nəsiminin özü və sözünə yüksək dəyər verilməsinin daha bir nümunəsi Bəndinin aşağıdakı beytidir:

*Bəndiya, gey eşq cəməsin, qoyma əldən pır dəməsin,
Nəsiminin “Şahnamə”sin könüldə pünhan oxuruz.*

Bəndi təxəllüslü bu şairə görə, Nəsiminin “Şahnamə”si könül gözü ilə oxunması lazım gələn bir əsərdir. Göründüyü kimi, şair Nəsiminin ilahi eşqi təlqin edən əsərlərini “Şahnamə” (Allah haqqında kitab) sayır və könül gözü ilə onun oxunmasının mümkünlüyünü bildirir. Məlum olduğu kimi, təsəvvüf ədəbiyyatında geniş yayılmış məcazlardan biri Allahın “şah”, “şəhriyar” və oxşar istiarələrlə yad edilməsidir. Eləcə də “Şahnamə” ifadəsi “şah”, “sultan” və s. kimi yüksək epitetlərlə yad olunan, mə-nəvi-ruhani səltənətdə ali məqam sahibi sayılan Nəsiminin kitabı (“namə”) -divanı təsəvvürünü də yaradır. Amma zənnimizcə, Bəndinin qabarıq vurğuladığı birinci anlamdır.

Davamı səhifə 11-də

nir. Bu nümunələrdə onun ədəbi şəxsiyyətinə nisbətən təsəvvüfi şəxsiyyəti ön plandadır. Orta çağ və yeni dövrün bir çox şair və aşiqləri, bir qayda olaraq, öz poetik yozumlarını dilə gətirməklə onun stilizə olunmuş obrazını yaratmışlar. Bu mövzuya müraciət edən hər bir qələm əhli sanki birgə yaratdıqları və təxəyyülün müştərek məhsulu olan həmin poetik portretə yeni-yeni cizgilər əlavə etmişlər. Həmin əsərlərdə daha qabarıq görünən özəlliklər isə onun şəhid, Haqq aşiqi və yenilməz bir insan olmasının dö-nə-dö-nə mədh edilməsi, bu cəhətləri ilə örnək şəxsə çevrilməsidir.

Nəsimiyə bir çox nəzirə yazan Şah İsmayıl Xətai bəzi şeirlərində bu sələfini “Hüseyni” və “Seyid Nəsimi” təxəllüsləri ilə yad edir. Bir örnəyə nəzər sala-
q:

*Könlünə gətirmə şəkk ilə güman,
Seyid Nəsimiyə də, ol oldu şan,
Tanrı ilə min bir kəlam söyləşən
Əli Mədinədə, Musa Turdadır.*

Bu bənddən aydın olur ki, şairə görə, Nəsimi mötəbər söz sahibidir və Xətai sələfinin “kimsə gümanü zənn ilə olmadı həq ilə biliş” misrasına istinadla: “könlünə şəq, güman gətirmə, inanmırsansa, bunu Seyid Nəsimidən soruş, o bu yolda şöhrət (“şan”) və nüfuz sahibidir”, - deyir.

Nəsimiyə yazdığı çoxsaylı nəzirələrdən olan “İdim” rədifli qəzəlinə Xətai sələfini “Hüseyni” deyə xatırlayaraq, edam zamanı onunla birlikdə olduğunu və dolayısı ilə bu gün onun ruhunun daşıyıcısı olduğunu bildirir:

*Gah Hüseynilən belə pustimi soydı qazılar,
Gah o Mənsur donuna girdim, “ənəl-həq”, dar idim.*

Ələvi-bəktəşi ədəbiyyatının yeddi böyük şairindən biri sayılan Pir Sultan Abdal şeirlərində bir neçə dəfə yad etdiyi Nəsimiyə yüksək epitetlər (“pir”, “sərdar”...) aid edir. Onun bu ifadə tərzindən Şah İsmayıl Xətaiyə olduğu kimi, Nəsimiyə də səmimi rəğbəti aydın şəkildə görünür. Şeirlərindən birində Nəsimini özünün “pir”i adlandıran Pir Sultan Abdal onun yolunun davamçısı olduğunu bildirir:

*Pir Sultanam, Nəsimidir pirimiz,
Əvvəl qurban etdik şahə sərimiz,
On iki imam meydanında darımız,
Biz şəhidiz, sərdarımız Əlidir.*

edən istər divan, istərsə də təriqət şairləri onun adını çox zaman müxtəlif suflərlə, ara-sıra isə digər şairlərlə yanaşı yad etmişlər. Nəsimi ilə əlaqəli müraciət olunan adlar içərisində Həllac Mənsurun adı xüsusilə seçilir və çoxsaylılığı ilə fərqlənir. Bu iki şəxsi eyni bir mikro-mətnədə xatırladan bir çox şair (Zəfi, Seyid Nizamoğlu, Sünnullah Qeybi, Dime-tokali Vəhdəti, Gövhəri, Kani, Pirkal, Qəriqi, Heyrəti, Raculi, Mühiddin Bur-səvi, Seyid Muradi, Mühiti, Xülusi Ömər, Fəhim, Aşiq Şəmi, Osman Şəms, Yari Əhməd, Xərabə Baba...) Həllac Mənsurla Nəsimini eyni məqamın sahibi kimi təqdim etmişlər. [Bu şairlərin əsərlərindən müvafiq nümunələr üçün bax: İ.Kayaokay. Klasik Türk Şiirində Bir Efsanevi Kahraman Olaraq Seyid Nəsimi // Divan Edebiyatı Araş-tırmaları Dergisi, 2017, Sayı: 19, s. 193-216]. Bu çoxsaylı örnəklərdən birini təqdim etməklə kifayətlənirik:

*Gərçi Mənsurü Nəsimi gəldilər meydan ara,
Şimdilik meydan bənümdür, eylərəm dəvayi-eşq.*

İ.Kayaokayın doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, “Nəsiminin şairlər tərəfindən diqqət yetirilən bir digər yönü onun Allahın təqdirinə olan təslimiyyətidir”. XVII əsr türk şairlərindən Raculi, Sunullah Qeybi, Diyarbəkirli Ahu və Fevzi eyni motivə müraciət edərək, onun bir haqq aşiqi olaraq ilahi təqdire məmnunluqla boyun əyməsini bildirirlər. Bunu şairin Haqqa könül verməsi, aşiqliyi ilə əlaqələndirən Fevzi yazır:

*Səlxə Nəsimivəş riza verdi həqiqət içrə dil,
Tək həvəsi ayağına nişi-məcaz dəgməsün.*

Maraqlıdır ki, beytdə Nəsiminin həqiqət aləmində olarkən özünün razılıq verdiyi edam hökmünün bu aləmdə icrasından bəhs olunur. Bu yozum şairin öz taleyini öncədən bilmə kimi bir kərəmətə sahib olmasını nəzərə çatdırmaq, həmin müdhiş edamın onun etiqadi görüşləri ilə bağlı yaratdığı şübhələrə son qoymaq, Nəsiminin Allahın seçilmiş bəndəsi olaraq ali statusunu göstərmək niyyətidən qaynaqlanır. Bu mənqəbəvi xarakterli poetik təqdimlər isə Şeyx Bədrəddinin məhkəməsinə son hökmün onun özünə verilməsi səhnəsini yada salır. Ehtimal ki, Nəsimi ilə əlaqəli bu rəvayətin yaranmasına Şeyx

susi yeri olan don dəyişmə ideyasından təsirlənmə kimi görünür:

*Postumuz Seyid Nəsimi tək soyarlarsa, nola,
Biz dəxi dari-ənəl-həqqün bu gün Həllacıyuz.
Mühitinin davamçılarından olan Ərşi (XVI) isə özünün divanında Rəfi kimi Nəsimini “şəhid” epiteti ilə ehtiramla yad edir:
Məni postın ayırmağa ləbdindən Nəsimi tək
Şəhidi-rahi-eşqi-Fəzli-zülehşan gərəq aşiq.*

Hürufi şair Misali (XVI)”şəhid” və “şəhid”i yaxın mənalı ifadələr kimi istifadə etməklə Nəsimi məqamına münasibətini açıqlayır:

*Bən şəhidi-şəhidi-Fəzli-ilaham, xirqəmi
Soyman əgündə, bana nə su gərəkdir, nə kafən.*

Beytdə Nəsiminin şəhidliyi, eşqi yolunda “xirqə”sinin (dəri nəzərdə tutulur) soyulduğuna açıq eyham edilir və şəhid olduğu üçün su və kəfənə (sonuncu ifadə ilə də dəri nəzərdə tutulur) ehtiyacı olmadığı bildirir. Bu mənzum parçada “şəhid” və “şahid” sözlərinin yanaşı işlənməsi də diqqətimizi cəlb etdi. Ehtimal ki, ikinci ifadə ilə hürufi şair öz həmməsəli Nəsiminin əqidəsi uğrunda canından keçdiyi Fəzllullahi şəxsən tanıdığına işarə etmişdir.

Fateh Sultan Mehmet kimi “Avni” təxəllüsü ilə şeirlər yazan trabzonlu şair (Trabzonlu Avni) “ənəl-həq” nidasını “eşq” sözü ilə eyniləşdirərək, onu Mənsur, Şəms Təbrizi, Kərəm, Məcnun, Fərhad, pərvanə və bül-bül kimi Nəsiminin fədakarlığının da əsas təkanverici qüvvəsi olaraq şərh edir. Bir beytə nəzər sala-
q:

*Ol sədadır yüzdiren cildi-Nəsimi münkirə,
Həm Kərəm hanı yaxub əzasını qıldı rəmad.*

Şeirdə Nəsimiyə edam hökmü verdirənin “münkir” (inkarçı, kafir) adlandırılması da maraq doğurur. Məlum olduğu kimi, Misir sultanı əl-Məlik əl-Müəyyəd Şeyx əl-Mahmudi öz fərmanında Nəsimini etiqadi görüşlərinə görə edam etdirdiyini vurğulayırdı. Trabzonlu Avninin sultanı bu tərzdə təqdimi onun həm sultanın, həm də hürufi şairin tarixi şəxsiyyəti barədə məlumatlı olduğunu göstərir. Amma şairin Nəsiminin edam səbəbi olaraq, “ənəl-həq”i göstərməsinin tarixi zəmini yoxdur. Bu, daha çox təsəvvüf əhli və xalq arasında yaşayan rəvayətlərin bədii təxəyyülə təsiri kimi dəyərləndirilə bilər.

Şairin adını birbaşa və ya dolayısıyla xatırlatmalarda bəzən onun divanının spesifik sözlüyündən də istifadə olunur. Məsələn, Nəsiminin ölümündən sonrakı həyatı anonim şeirlərdən birində belə ifadəsini tapır:

*Sirri-səlxindən Nəsimiyə sual edim, dedi:
Rəhnəvardi-Kəbəyi-eşqüz, budur ehramımız.*

Edam zamanı Nəsiminin durumu və ruh halı da orta çağ şeirində diqqət yetirilən məsələlərdən olmuşdur. İlyas Kayaokaya görə, “şairlər Nəsimini eşq sərxoşu olaraq görürlər. Fazil bu durumu “sekr” kəlməsiylə açıqlayır. Şairə görə, Nəsimi və Mənsur sərxoşluq içində qalmışlar” və “ənəlhəq” söyləmə də bunun nəticəsi olaraq yozulur.

Nəsimi farsdilli şeirdə daha çox təlmih və müəyyən eyhamlar vasitəsilə yad olunur. Bunun ilk nümayini görkəmli fars şairi Hafiz Şirazinin qəzəllərinin bi-

aləmi ilə eyn aləmi arasındakı bir əlaqələndirici dərviş və övliya olaraq görür. Qoxu (“buy”) sözü ilə əlaqələndirildikdə “nəsimi” ümumi isim kimi, “sığ-mazlıq” (“nəqoncəd” (“sıgmadı”)) ilə tənəsüb içində götürüldükdə isə Seyid İmadəddin təsəvvürə gəlir. Xatırlatmalıyıq ki, Nəsiminin fars dilində “Nəqoncəd” (“Sıgmadı”) rədifli şeiri var və kəfənə sığmama isə təsəvvürə həm də şəhid şairi gətirir...

Hind səbkinin digər bir istedadlı nümayəndəsi olan Bidel (1644-1721) yazır:

به هیچ صورت ز نور گردون نصیب ما نیست سربلندی
ز بعد مردن مگر نسیمی غبار ما را برد به بالا.

*(Həç bir şəkildə fəlayin gərdisindən bizim nəsibimiz qürrelənmə deyil,
Öləndən sonra belkə Nəsimi bizim tozumuzu yuxarı aparar).*

Beytdə “Nəsimi” və “sərboləndi” (“qürrelənmə”) ifadələrinin əlaqələndirilməsi təlmih kimi dəyərləndirilə bilər. Çünki “sərboləndi” Nəsiminin poetik irsində xüsusi yeri olan “ənəlhəq” ifadəsi-

Bəzən isə Nəsimi bir spesifik kəlmə və ya ifadəsi ilə də xatırladıla bilər. Bu açar kəlmələr, əsasən, “nəzm”, “üm-man” (və eynianlamlı “dərya”, “mühit”), “ənəlhəq” ifadələri və sığmazlıq anlayışıdır. Bunlar vasitəsilə “nəsimi” sözü daha çox ümumi anlamda işlənərkən belə beytdə təsəvvürü şair Nəsimiyə də yönləndirə bilər. Xətai, Mühyiddin Abdal, Pir Sultan Abdal və digərlərinin şeirində onun divanının sözlüyündən bir kəlmə ilə “nəsim” sözü arasında xəyali bağ qurulmasına və bu yolla təxəllüsünə eyham edilməsinə rast gəlinir.

Çoxsaylı divanlar əsasında Nəsiminin Türkiyə divan şeirində təsirini araşdıran İ.Kayaokayın da qeyd etdiyi kimi, “Nəsiminin bir divan şairi şəxsiyyəti ilə şeirlərdə yer alması sadəcə bir neçə şairdə görülməkdədir”. Qeyd etməliyik ki, Nəsimini şair olaraq yad edənlər içərisində ilk sıralarda XV əsr özbək şairi Hafiz Xarəzmi yer alır. O, qəzəllərindən birinin məqtə beytində öz şeirində Kamal Xocəndi və İmadəddin Nəsiminin üslubunu birləşdirdiyini yazır:

*Kəmal tövridə Hafiz qəzəllər aytur idi,
Vəli bu bir neçə şe'r içrə bar tövri-İmad.*

Eyni şeirin mətlə beytində şairin “nəsim” sözündən istifadəsi də məqtə beytdə İmad deyilərkən məhz Seyid Nəsiminin nəzərdə tutulduğunu dolayısı ilə təsdiqləyir. Şairin adını yad etdiyi İmadın Nəsimi olmasının daha möhkəm dəlili isə Nəsiminin eyni qafiyə strukturuna malik şeirinin olması və onu bir çox şairin, o cümlədən Nəvainin də özünə nümunə bilməsidir.

Türkiyəli tədqiqatçı Əbdürrəhman Adaka görə, xəlvətlik tərqiğətinin tanınmış nümayəndəsi olan Zəfi aşağıdakı misralarda özünü Nəsiminin davamçısı olaraq görür:

*Təzə can bulurdu qəbrində Nəsimi, Zəfiyə,
Gər məşəminə irişsə, işbu nəzmi-xoş nəsim.*

Mübalighənin ifrat dərəcəsi olan quluvdan istifadə ilə Zəfi öz şeirini hz. İsanın öldürüldən nəfəsinə bənzədir. Şair həm ideyalarını yaşatmaqla Nəsimiyə yeni ruhi-mənəvi həyat verdiyini bildirir, həm də söz sənətkarı Nəsiminin Zəfinin bu xoş kəlamının təsiri ilə yenidən cismani həyat qazana biləcəyini vurğulanır. Bu beyt Zəfinin sələfi Nəsiminin yaradıcılığına dərinədən bələdliyini də göstərir. Çünki Nəsimi hər iki dildəki (Azərbaycan türkcəsi və farsca) divanlarında özünün Nəsiminin nəfəsindən həyat tapdığını bildirir və bəzən öz şeirini hz. İsanın öldürüldən nəfəsinə bənzədir.

Türkmən şairi Əndəlibin (1660-1740) aşağıdakı beytində də analoji durumu görmək mümkündür:

*Nəsimi-ism hər beyt ibtidasından gəlir, amma
Gərəkdir Əndəlibə ad çıxarmaqlıqda ustadi.*

Bu beytdə “Nəsimi-ism”, “beyt”, “ad çıxarmaq” və “ustad” kəlmələri assosiativ olaraq Nəsimini göz önünə gətirir. Şairin digər əsərlərində Nəsiminin ədəbi mirasına müraciətini, həm də klassik ədəbiyyatda bədii məntiqin poetikanın təminatçısı olduğunu nəzərə aldıqda “nəsim” sözünün bu kimi beytlərdə istifadəsi təsadüfi sayıla bilmir və Nəsiminin söz sənətkarı şəxsiyyəti ilə bağlı düşüncələrin bu şairlərin poetik təxəyyülünü istiqamətləndirdiyi qənaəti yaradır.

Nəsiminin adının yad olunduğu mətnləri araşdıran İlyas Kayaokay yazır ki, yüzlərlə divanın araşdırılması nəticəsində 33 şairin divanında Nəsiminin adının keçdiyi 64 nəzm parçasına (beyt, bənd, misra, qitə) rast gəldik. Bu şairlər və divanları bunlardır: Ərşi, Aşəf, Əzbi Baba,

Əzmizadə Hələti, Bali, Bəndi Mustafa, Fazil, Fəhimi-Qədim, Fevzi, Qəriqi, Qeybi Sünullah, Xəlil Nuri, Xərabi Baba, Xətai, Heyrəti, Xülusi Ömər, Xudayi-Qədim, Kabuli, Kami, Kani, Ləbib, Mühiti, Mühyiddin Bursevi, Nuri Osman, Osman Şəms, Pirkal, Raculi, Safi Baba, Süturi, Vəhdəti, Yari Əhməd, Zəfi Gülşəni, Zəlili”. Bu istiqamətdə apardığımız tədqiqatlar zamanı biz də onlarla divan, şeir məcmuəsi, aşiq ədəbiyyatı və orta çağın digər qaynaqlarına müraciət etdik və Nəsiminin adının birbaşa və ya dolayısıyla - eyham vasitəsilə yad olunmasının nümunələrinin heyvətamiz dərəcədə çoxluğunun şahidi olduq. Əslində, divan şeirinin bütün nümunələrinin tədqiqata cəlb olunmadığını və Türkiyədə ardıcıl olaraq, divan ədəbiyyatının yeni-yeni nümayəndələri və əsərlərinin aşkara çıxarıldığını nəzərə alsaq, Nəsimini yad edənlərin siyahısındakı adların sırasının artacağı şübhə doğurmur.

Nəsimi təkə divan və təsəvvüf ədəbiyyatı nümayəndələrinin şeirində yad olunmamışdır. O, xalq şeiri tərzində yazıb-yaradan şairlərin də diqqətini cəkərək, onlara yeni ifadə imkanları və geniş xəyal üfqləri açmışdır. Amma bununla belə, qeyd etməliyik ki, türk və türkmən xalq ədəbiyyatında Nəsiminin adı yer alan beytlərin hamısı eyni səviyyə və yüksək bədii dəyərdə deyildir. Bu şeirlərin bir qisminə özünü şairə bənzətmədə sadəcə ənənənin təsiri, digər bir qisminə hətta özünün eşq yolunda fədakarlığını daha artıq dəyərləndirmə görünür. Türkmən şairi Zəlilinin yaradıcılığından şeiriyyəti ilə seçilən bir nümunəyə nəzər salaq:

*Bilbil idim, cüda düşdim baxcamdın,
Yürəgim soğıldı könül boxcamdın,
Nəsimi tək gəlib mənin ökçəmdin,
Bir yiti tiğ bilən yüzməli boldı.*

Türkmən ədəbiyyatının digər nümayəndələri - Məxtumqulu və Durdu Şeyxin şeirləşməsində də Nəsiminin adının çəkilməsi bir çox araşdırmalarda qeyd olunur. Bu deyişmədə iki cəhət - Nəsiminin şəhid şəxsiyyətinin XVII-XVIII yüzilliklərdə Türkmənistan ədəbi mühitində də tanınması və ona bəslənən rəğbət xüsusilə diqqəti cəlb edir. Məxtumqulu:

*Ol nəmədir yemədilər, doydular?
Ol nəmədir qiyamətə qoydular?
Ol kim idi dabanından soydular,
Şair olsan, şundan bizə xəbər ver.*

Durdu Şeyx:

*Ol didardır, yemədilər, doydular,
Ol namazdır, qiyamətə qoydular,
Nəsimini dabanından soydular,
Bizdən salam olsun, cavab şeledir.*

Durdu Şeyxin Nəsimini xatırlatdıqdan sonra “Bizdən salam olsun” deyərək, Nəsiminin ruhuna salam göndərməsi onun şəxsiyyətinə ehtiramın ifadəsidir.

Azərbaycan aşiq ədəbiyyatında Sarı Aşıq (XVII) və Aşıq Ələsgərin (XIX) də şeirində Nəsiminin adı eyham deyil, açıq şəkildə yad olunur:

*Gözəllik soy iləndir,
Şahmar da soy iləndir,
Nəsimi tək bu Aşıq
Yolunda soyulandı. (Sarı Aşıq)*

*Var sazımın nə pərdəsi, nə simi,
Onu çalıb kim, tərpedər nə simi?
Firdovsi, Füzuli, Hafiz, Nəsimi -
Onlar da yazdığı, ayə, məndədir. (Aşıq Ələsgər)*

Sonda bunu da qeyd etməliyik ki, açıq və ya üstüörtülü xatırlatmalarda şair çox zaman əsas təxəllüsü olan Nəsimi və onun qısa şəkli Nəsim ilə, arasına Seyid, İmad, Hüseyini kimi yad edilmişdir.

Göründüyü kimi, Nəsimi təkə şeir sənətindəki ustalığı ilə şöhrət taparaq, ədəbi yaradıcılığa təsir göstərməmişdir. O bir şəhid kimi faciəli aqibəti ilə çox sayda poetik nümunələrin yaranmasına səbəb olmuş, bir kamil insan olaraq isə çoxları üçün ideal və nümunə şəxsiyyətə çevrilmişdir.

Nəsiminin özü və sözünü poetik xatırlatmalar

rində müəyyənləşdirərək üzə çıxardıq. Şairin “Baz resan” (“Qayıda”) rədifli qəzəli itirilmiş kimsənin, yaxud nəyinə geri qayıtması arzusu üzərində qurulmuşdur. Ahunun Xütənə, “səhiqəd” sərvin çəmənə, getmiş canın bədənə, itirilmiş sevginin özünə, ləlin Yəmənə, qərblilikdə olan kimsənin vətənə qayıdışı və s. ilə bağlı arzular qəzəldə süjetlilik və mövzu vəhdəti yaradır. Bu vahid xətt ətrafında birləşən beytlərdən biri “Nəsimi” təxəllüsünə açıq və üstüörtülü işarə etdiyinə görə daha artıq diqqətimizi cəlb etdi:

دل آزرده ما را به نسیمی بنواز
یعنی آن جان ز تن رفقه به تن باز رسان.

*(Bizim incidilmiş qəlbimizi nəsimlə oxşa
Ki, bədənən getmiş o can yenidən bədənə qayıda).*

Hind səbkinin görkəmli nümayəndələrindən olan Ürfi Şirazinin (1556-1591) divanında “nəsimi” sözünün istifadə olunduğu bəzi mətnlərdə Seyid Nəsiminin nəzərdə tutulmasını düşünməyə ipucu verən məqamlar vardır. Bir nümunəyə nəzər salaq:

از کمال خرمی عاشق نگنجد در کفن،
گر نسیمی آید و گوید که دارم بوی دوست.

(Əgər Nəsimi gələr və deyərsə ki, (məndə) dostun qoxusu vardır, şadlığı tamamlandığından aşiq kəfənə sığmaz).

Göründüyü kimi, şair Nəsimini qeyb

ni yada salır. Hərfi anlamda “nəsimi” sözü ümumi isim kimi işlənsə də, şairin burada ifadəni eyham poetik fiquru vasitəsi ilə həm ümumi, həm də xüsusi isim kimi nəzərdə tutması məlum olur. Mələməti görüşlərinin ifadəsi olan beytdə şair zahirən fəlayin gərdisinə (çerxi-fələk) görə nəsibinin məğrurluq olmadığını, belkə ölümündən sonra torpağını nəsimin yüksəklərə qaldıracağını bildirir. Amma beytdə ifadənin “nəsim” deyil, “nəsimi” şəkli onun Nəsimini nəzərdə tutması qənaətini yaradır və burada ipucu verən ifadə “sərboləndi”dir. Ümumiyyətlə, Bidelin ifadə tərzini maraqlandırır. Belə ki, o, cisim daxilində olan ruhun halından və onun haqqa qovuşan ali məqamından deyil, torpağa çevrilmiş cismin külek vasitəsilə yüksəkliyə qalxmasından bəhs edir. Bu düşüncənin qaynaqlarından biri isə hindli ənənəsinə görə ölümündən sonra yandırılan insanın külünün sovrulması da ola bilər. Bu yüksəkliyə gedisdə bələdçinin Nəsimi olmasının ifadəsi isə təsadüfi sayıla bilməz.

Təkə farsdilli ədəbiyyatda deyil, türkcə şeirdə də Nəsiminin adını eyham poetik fiquru vasitəsilə xatırlatmalara sıx-sıx rast gəlinir. Sultan Fatehin aşağıdakı misraları da bu kontekstdə oxunduqda öz həqiqi dəyərini ala bilər və müəllifin mətnaltı məqsədi anlaşılar:

*Nəsimi-ruhfəzasıyla şeş cəhət məmlu,
Ya çar fəsl-i həvası misali-fəzli-rəbi.*